

SERES ATTILA

MENEKÜLÉS BUDAPESTRŐL MOSZKVÁBA. KÉT ESETTANULMÁNY SZOVJET CIVILEK RÉSZVÉTELÉRŐL AZ 1956. ÉVI FORRADALOMBAN*

BEVEZETÉS

Tanulmányunk kiindulópontjául orosz levéltári források szolgálnak, két beszámoló arról, hogy szovjet állampolgárságú civilek hogyan „vészelték át” a magyar forradalom idején Budapesten töltött napjaikat. Noha egyik dokumentum szerzője sem „eresztette túl bő lére” a közölnivalóját – egyikük egy három és fél oldal, másikuk pedig mindössze egy másfél oldal terjedelmű gépiratban örökítette meg az emlékeit –, a forradalom eseménysorát egészen sajátos és számunkra talán szokatlan perspektívába helyezik. Csak a véletlennek köszönhető, hogy ezek a személyek éppen Budapesten tartózkodtak a forradalom idején, és így, akaratukon és szándékukon kívül, önkéntelenül váltak a magyar főváros utcáin zajló történések részeseivé. Abban az értelemben nevezhetjük őket egyszerű civileknek, hétköznapi embereknek, hogy nem a Kreml elnyomó apparátusát, a szovjet államigazgatást, a katonai vagy állambiztonsági szerveket képviselték. Tehát nem a budapesti szovjet külképviseletek diplomatáiként, a magyar államhatalom és államirányítás legmagasabb szintjein dolgozó úgynevezett „tanácsadókként” vagy a forradalom leverésére bevetett fegyveres alakulatok katonáiként voltak jelen Magyarországon,¹ így a forradalomban való „részvételükkel” összefüggésben semmilyen tudatos politikai motivációt vagy ellenséges, repressziós szándékot nem lehet felfedezni.

A látószögük nem önmagában a civil mivoltuk miatt különleges, hiszen számtalan külföldi állampolgárságú egyén, újságírók, riporterek, vöröskeresztes segítők stb. voltak a forradalom szemtanúi. Van azonban egy ismérv, ami a szovjet civileket minden más ország állampolgárától megkülönbözteti: éppen annak az országnak voltak

* A szerző ezúton szeretne köszönetet mondani Mihail Kovaljovnak és Vitalij Tyihonovnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségükért. A tanulmány az Orosz Tudományos Alapoktatások Alap RFFI 21–59–23002. sz. projektjének keretében készült.

¹ A Magyarországon dolgozó szovjet tanácsadók feladatkörére és működésére részletesen ld. BARÁTH Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás”. Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon. In: Uő.: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez 1944–1990.* Budapest, Gondolat, 2014. 102–136.

a polgárai, amellyel a magyar forradalom, az abban kifejeződő szuverén népakarat, és annak letéteményesei, a legitim magyar kormány és a felkelésben tevőlegesen résztvevő tömegek konfrontálódtak. Noha a forradalom egyik emblematikus jelszava, a „*Ruszkik haza!*”, elsősorban a szovjet helytartók és csapatok kivonására irányuló széles körű társadalmi igényt és szabadságvágyat testesített meg, kétségtelenül belesűrűsödtek a második világháború óta a magyar társadalomban elfojtott szovjetellenes indulatok, ezért a szovjet civilek nem alaptalanul érezhették úgy, hogy a magyar forradalmárok ellenségként tekintenek rájuk. Ezzel az „ellenségképpel” kapcsolatban igyekszünk majd cizelláltabb kontúrokat megrajzolni, annyit mégis érdemes előrebecsítani, hogy mindkét beszámolóból az vehető ki, hogy a történetben szereplő személyek féltették a testi épségüket, kiszolgáltatottnak érezték a helyzetüket, s ebből következően a budapesti tartózkodásuk alatt igyekeztek elrejtőzni a szállodáikban.

EGY ÉLETÚT LEGFONTOSABB SZAKASZAI

Az első irat, amely a fentebb vázolt megközelítési módot lehetővé teszi számunkra, Arkagyij Lavrovics Szidorov (1900–1966) szovjet történész 1956. november 3-án kelt beszámolója a Szovjet Tudományos Akadémia (SZTA) Külügyi Osztálya számára az október 15-től 30-ig tartó budapesti kiküldetéséről.² Őt a szó legszűkebb értelmében nem is igazán tekinthetjük „egyszerű civilnek” vagy „átlagpolgárnak”, hiszen 1956-ban, magyarországi útja idején egyszerre volt az SZTA Történeti Intézetének igazgatója és a Moszkvai Lomonoszov Állami Egyetem Szovjetunió Története Tanszékének vezetője.³ Ezek a kulcspozíciók a tudományos közéletben meglehetősen exponált helyzetet biztosítottak számára, ezek birtokosaként lehetősége adódott a tudománypolitika – sokszor nemcsak közvetett, hanem közvetlen – alakítására. Ha nem is a tudományos produktumát tekintve,⁴ de a felülpozicionált helyzetéből

² Az irat lelőhelye: Orosz Tudományos Akadémia Levéltára – Arhiv Rosszijszkoj Akagyemii Nauk (a továbbiakban: ARAN), fond (f.) 579, opisz (op.) 2, gyelo (gy.) 76, liszt (l.) 34–34ob.

³ Szidorov életrajzi adatait itt és a továbbiakban is – amennyiben ezt külön nem jelöljük – egy 2001-ben megjelent életrajzi enciklopédiából merítettük. A kötet szerzői a biográfiai adatok ismertetéséhez alap kutatásokat is végeztek, és addig ismeretlen levéltári forrásanyagot is felhasználtak, ezért eddig ez a legteljesebbnek tekinthető életrajzi ismertető róla. Ld. VORONKOVA, Szvetlana: Arkagyij Lavrovics Szidorov. In: *Isztoriki Rosszii. Biografii*. Red. CSERNOBAJEV, Anatolij. Moszkva, ROSZSZPEN, 2001. 728–735.

⁴ Az életében a tanulmányai mellett egy társszerzős monográfiája (SZIDOROV, Arkagyij – PANKRATOVA, Anna: *Russzko-japonszkaja vojna. Pervaja burzsuzno-demokraticseskaja revoljucija v Rosszii (1905–1907 gg.). Lekcii*. Moszkva, Viszsaja partyijnaja skola, 1951.) egy általa szerkesztett kézikönyv (*Ocserki isztorii SZSZSZR. 1907–mart 1917*. Pod. red. SZIDOROVA, Arkagyija. Moszkva, Ucs-

fakadóan nyugodtan titulálhatjuk őt az „egyes számú” szovjet történésznek, akkorigiban az ő személye testesítette meg a szovjet történettudomány új – ideológiai – irányvonalait.

Szidorov életének három szakaszát érdemes dióhéjban ismertetnünk. Először is, már nagyon korán, fiatal korában belépett a Komszomolba, majd az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba (OK(b)P), s a kezdetek kezdetétől a szűkebben vett pátriája, a Nyizsnyij-Novgorod-i terület falusi fiatalságának ideológiai szervezésével foglalkozott. Felsőfokú tanulmányait az OKP KB moszkvai, a pártkáderek legmagasabb szintű ideológiai képzéséért felelős Központi Pártintézetében (Insztitút Krasznoj Professzuri) folytatta. Az itt végzett történészek életrajzi szemléletének és alkotói módszertanának domináns eleme lett a marxista tanokon alapuló ideológiai axióma, mindannyiukat a meg nem alkuvó szembenállás jellemezte a „burzsoá” történettudományi metodológiával és általában véve a polgári történetírással szemben. Az intézet elvégzése után, 1929-ben visszakerült a szülőföldjére, ahol egészen 1935-ig pártmunkával foglalkozott, illetve különböző oktatási intézményekben végzett oktatói tevékenységet. A pályafutását megtörte, hogy 1935-ben kizárták a pártból és megfosztották az állásától, azzal a váddal, hogy 1923-ban, az úgynevezett „nagy pártvita” idején,⁵ ingadozott a két legnagyobb frakció között. Rövid egy év leforgása alatt azonban, 1936-ban, visszavonták a vele szembeni vádakat, és helyreállították a párttagságát, a személyét és párttevékenységét teljes egészében rehabilitálták, s kimondták, hogy nem ő követett el hibát, hanem az ő kizárásáról határozó korábbi pártvezetés. Ezt követően kinevezést nyert a Moszkvában gondozott *Isztorik-Marxiszt* című lap szerkesztőségébe, s lehetővé tették számára, hogy a Szovjetunió legnagyobb presztízsű felsőoktatási intézményében, a Lomonoszov Egyetemen vállaljon katedrát. Az eddigi életrajzi adatai alapján is látszik, hogy a háború kirobbanásáig,

pedgiz, 1954.) és egy önálló monográfiája (SZIDOROV, Arkagyij: *Finanszovoje polozsenyie Rosszii v godi Pervoj mirovoj vojni (1914–1917)*. Moszkva, Izdatyelsztvo AN SZSZSZR, 1960.) jelent meg.

⁵ 1923. október 15-én az OK(b)P 46 régi tagja levélben fordult a párt Központi Bizottságának Politbüro-jához, melyben felhívták a figyelmet arra, hogy a párton belül „frakciódiktatúra” kezdődött, s a pártegység örve alatt elnyomják a másként gondolkodókat. A levél a „46-ok nyilatkozata” néven vonult be a történelembe, s lényegében ezzel vette kezdetét a baloldali ellenzék története a párt történetében belül. Az OK(b)P KB októberi plénuma elítélte ezt a fellépést, s ezzel egy nagyszabású vita előtt nyitott teret, amelynek két körvonalazódó frakciója lett a Lev Trockij körül tömörülő „baloldal”, illetve a Joszif Sztálin, Grigorij Zinovjev és Lev Kamenyev nevével fémjelzett triumvirátus. Erre részletesen ld. KRASZOVICKAJA, Tatyjana: *Transzformacija partyijnoj sztrukturi i kadrovih mehanyizmov 1921–1928 gg.* In: *Isztorija Kommunysztyicseszkoj Partyii Szovjetszkovo Szozjuza*. Red. BEZBORODOV, Alekszandr. Moszkva, ROSZSZPEN, 2014. (Szerija „Isztorija sztalinizma”). 198–204.

vagyis érett férfikora kezdetéig, tipikus káderkarriert futott be, mindez magában rejtette azt, hogy élete delén túl előbb-utóbb magasabb pozícióba juthat.

Életrajzának második figyelemre méltó, és a magyarországi tartózkodása szempontjából is adekvátnak tekinthető mozzanata a frontszolgálat a háború idején. Nem sokkal a náci Németország támadása után a frontra irányították, először, 1941 októberétől a 3. Moszkvai Lövészhadosztály kötelékében harcolt, majd 1942 januárjától az Északnyugati Front 664. sz. lövészezredének propaganda-instruktoraként szolgált. 1942 tavaszán megsebesült, ezért kórházi kezelésre szállították a hátszországba, egyúttal a Vörös Hadsereg Politikai Főigazgatóságának tartalékállományába helyezték. Felépülését követően kooptálták az SZTA Elnöksége mellett létrehozott, úgyszólván vezetett Nagy Honvédő Háború Történetének Bizottságába. A grémium tagjai történészek voltak, akik interjúk, feljegyzések, szemtanúk beszámolóinak rögzítése révén szintetizálták a fronttevékenységre és a háborús helyzet alakulására vonatkozó adatokat, szisztematikus gyűjtőmunkát folytattak abból a célból, hogy később megírják a háború tudományosan megalapozott, szovjet szempontú feldolgozását. Szidorov tehát ebben a minőségében újra a fronton találta magát, a terepen dolgozott, az egyes csapatok tagjaival és parancsnokaival készített interjúkat, figyelte és lejegyezte a fronton zajló hadműveleteket, ami a személyi biztonsága szempontjából ugyancsak egy sérülékeny helyzet lehetett.

Életének harmadik, háború utáni szakasza hozta el számára a leglátványosabb emelkedést a ranglétrán. Beszédes, hogy 1949-ben hogyan került a Lomonosov Egyetem Szovjetunió Története Tanszékének élére: a tanszékvezetői pozíciójának megszerzése összefüggött az akkor már akadémikus, történész körökben rendkívül nagy tekintélynek örvendő Iszaak Minc⁶ és tudományos iskolája tagjainak kiszorításával az egyetemről. Szidorov komoly szerepet játszott abban, hogy Mincet és társait célszemélyekként belesodorták az éppen akkor folyó „kozmpolitizmus” elleni kampányba, 1949 tavaszán minden lehetséges fórumon nyíltan támadta elődjét, azal diszkreditálva őt, hogy ő és műhelyének növendékei monopolizálják a szovjet történetírást.⁷ Nyilvánvalóan Szidorov szakmai karrierjének a csúcsát jelentette, hogy 1953-ban – már a tanszékvezetői cím birtokosaként – kinevezték az SZTA Történeti Intézetének az élére. Ebben az időben ugyanis a szovjet akadémia ez volt az egyetlen történettudományi intézete, s ezzel Szidorov a hivatalos szovjet történet-

⁶ Minc, Iszaak Izrailevics (1896–1991) szovjet történész, a Szovjetunió 1917–1941 közötti történelmének kutatója, 1946-tól az SZTA tagja, akadémikus, 1932-től 1949-ig a Lomonosov Egyetem Szovjetunió Története Tanszékének tanszékvezetője.

⁷ ТИХОНОВ, Vitalij: Борба за власзты в шовьетской историческоз науке. А. Л. Шидоров и И. И. Минц (1949 г.). *Вестник Липецкого государственного педагогического университета. Серия „Гуманитарные науки”*. 2011/2. (A továbbiakban: ТИХОНОВ, 2011.) 76–80.

tudomány legpozícionáltabb szereplője lett. Ennek előzményei azonban kísértetiesen hasonlítottak arra a forgatókönyvre, ahogyan Mincet annak idején eltávolították. 1950-ben Szidorov volt a feje annak a bizottságnak, amely az intézet munkáját volt hivatva átvilágítani. A grémium vizsgálatai – noha a szakmai teljesítmény tekintetében nem találtak fogást az intézeten – az ideológiai munka és a személyzeti politika terén számtalan hibára világították rá, mindez pedig végső soron az ugyancsak nagy tekintélyű középkorász, a nemzetközi szinten is jegyzett Borisz Grekov⁸ igazgató menesztéséhez vezetett, akit nem sokkal a halála előtt Szidorov váltott az intézet élén.⁹

Szidorov iskolaalapítóként vonult be az orosz történetírás nagykönyvének fejezetei közé, egyesek szerint ő és egyetemi tanítványai elvitathatatlan érdemeket szereztek Oroszország „hosszú XIX. századi” gazdaságtörténetének feltárásában és feldolgozásában.¹⁰ Igaz, az, hogy a „hatalom nyelvét beszélő tudós” előtt akkor megnyílhatott a tudomány ajtaja, annak is köszönhető, hogy jelentős szerepet játszott a politikai közgazdaságtan analitikai módszereinek meghonosításában a szovjet gazdaságtörténet-írásban.¹¹ Szidorov neve mindemellett nemegyszer a fentebb is plasztikusan érzékeltetett káderpolitikai játszmákkal, konkurens alkotók lejárásával, áthelyezésekkel összefüggésben került előtérbe az 1950-es évek tudományos közéletében.¹² A pozíciószerzései és vezetői stílusa sokakat a sztálini hatalomgyakorlási mechanizmusra emlékeztetett, talán nem is véletlen, hogy összességében nem túl hosszú ideig, 1959-ig állt az intézet élén, és az akadémiai levelezői taggá történő kinevezését is megakadályozták.¹³ Mindemellett tanulságos, hogy az igazgatói regnálásának a felezőpontja éppen a XX. kongresszus idejére esik, ami önmagában nem volt elegendő ahhoz, hogy a pozíciói megrendüljenek. Az a kéréséletűnek számító fiaskó, amit a pártkarrierjében 1935–1936-ban el kellett szenvednie, 1953-tól, vagyis Sztálin halála után, a hrucsovi „enyhülés” és desztalinizáció feltételrendszere között még előnyére is válhatott, hiszen ezzel olyan imázst építhetett fel magáról, amely őt

⁸ Grekov, Borisz Dmitrijevics (1882–1953) szovjet történész, középkorász, 1935-től az SZTA tagja, akadémikus, 1938-tól 1953-ig az SZTA Történeti Intézetének igazgatója.

⁹ ТИХОНОВ, 2011. 79.

¹⁰ LANSZKOJ, Grigorij: Arkagyij Lavrovics Szidorov i evo naucsnaia skola izucsenyija ekonomiceszkoi isztorii Rosszii. *Istoricieszkij Vesztynik*, 2016/9. (A továbbiakban: LANSZKOJ, 2016.) 148–157.

¹¹ ТИХОНОВ, Vitalij: „Politekonomija” akagyemiceszkoi karjeri v sztalinizaciiu epohu. Diskusszija po politekonomii 1951 g., XIX szjezd i isztorik A. L. Szidorov. *Gyialog szo vremenyem. Almanah intellektualnoj isztorii*. Vpuszk 58. (2017). 340–351.

¹² Ld. erre még: KORSZAKOV, Szergej – DEBORIN, Mihail: Borba akagyemika A. M. Deborina za naucsnuju i obscesztvennuju rehabilitaciju. Poveszty v dokumentah i szvigyetyelsztvah. *Filoszofszkij Zsurnal*, 2014/1. 117–139.

¹³ ТИХОНОВ, 2011. 79.

is a sztálini önkény áldozataként állította be. Nyilván ezzel és a káderpolitikai játszmák során kialakított pragmatizmusával magyarázható, hogy 1956-ban a XX. kongresszus határozatainak egyik tudománypolitikai interpretátoraként tudott mutatkozni.¹⁴

A MAGYARORSZÁGI ÚT ELŐKÉSZÜLETEI

Az egyik legfontosabb kérdés, hogy milyen szervezőmunka előzte meg Szidorov magyarországi útját. A legkorábbi, és minden bizonnyal a kiinduló dokumentum, amire ezzel kapcsolatban bukkantunk, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Történettudományi Főbizottsága 1956. február 13-i ülésének jegyzőkönyve. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a főbizottság előző, 1954. októberi ülésén annak keretén belül egy önálló bizottságot hívtak életre, melynek feladata a magyar történettudomány nemzetközi kapcsolatrendszerének megvizsgálása volt, és annak alapján, a soron következő ülésre konkrét javaslatokat kellett előterjesztenie a szükségesnek látszó feladatok megvalósítására.¹⁵ A grémium tagjai Pach Zsigmond Pál, Ember Győző, Fejér Klára, Zsigmond László és a forradalom idején halálos lövést kapott I. Tóth Zoltán voltak. Az 1956. februári ülésre elkészült jelentés egy önálló pontban taglalta a szovjet szakmabeliekkel fennálló kapcsolatokat, s külön kitért arra, hogy a legutóbbi ülés óta eltelt időszakban milyen közös szimpóziumokat szerveztek, mely moszkvai konferenciákon vettek részt magyar történészek. A jelentés egyetlen hiányosságként vetette fel, hogy a két akadémia közötti együttműködés keretében már régóta nem járt szovjet történész Magyarországon.

Ez azonban így, még az akadémiák közötti közvetlen kapcsolatokra vonatkozó distinkcióval együtt sem teljesen igaz. A Magyar Történészek I. Kongresszusa néven elhíresült, 1953. június 6–13. között zajló tudományos programsorozatra egy három főből álló delegáció érkezett Budapestre a Szovjetunióból.¹⁶ A szovjet delegáció súlyát csak növelte az a tény, hogy annak vezetője Anna Pankratova¹⁷ (1897–1957),

¹⁴ LANSZKOJ, 2016. 151.

¹⁵ Az MTA Történettudományi Főbizottsága 1956. február 13-i ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1956. február 13. Magyar Tudományos Akadémia Levéltára (a továbbiakban: MTAL), Filozófiai és Történettudományok Osztálya, 223. doboz, 3. sz. dosszié, 15223/1956. II. O. sz.

¹⁶ A kongresszus anyaga nyomtatott formában is megjelent: *Magyar Történész Kongresszus. (1953. június 6–13.)* Szerk. LUKÁCS Lajos. Budapest, Akadémiai, 1954.

¹⁷ Pankratova, Anna Mihajlovna (1897–1957) szovjet történész, a XIX. századi és XX. század eleji munkás- és szakszervezeti mozgalom kutatója, 1953-tól az SZTA tagja, akadémikus, 1939-től 1953-ig az SZTA Történeti Intézetének főmunkatársa, 1953-tól 1957-ig a *Voproszi Isztorii* főszerkesztője.

a *Voproszi Isztorii* című legtekintélyesebb szovjet történelmi folyóirat főszerkesztője volt. Noha a nagyszabású, és a Rákóczi-szabadságharc 250. évfordulójának ünnepeivel egybekötött rendezvényt a Rákosi-kormányzat is presztízssértékűnek tekintette,¹⁸ a kongresszusra érkező szovjet delegáció útjának szervezését a két akadémia bonyolította, és maga a program is az MTA főépületének dísztermében vette kezdetét egy plenáris üléssel. Tény azonban az is, hogy a „kölcsonös kulturális és tudományos csere”, ebben a konkrét esetben a „kutatócsere” (egyéni kiküldetés és kutatóút) fogalma még nem volt bevett a két ország bilaterális együttműködési rendszerében. Azt a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között kötött 1956. június 28-i kulturális és tudományos együttműködési egyezmény, illetve annak július 3-án Moszkvában aláírt munkaterve rögzítette és szabályozta először részletesen.¹⁹ Az SZTA részéről egyéni kiküldötként utoljára valóban Szidorov elődje, a már említett Borisz Grekov járt Magyarországon, 1948 őszén.²⁰

Mindenesetre az albizottsági jelentéstevők azt indítványozták, hogy még 1956 folyamán, legalább egy vezető beosztású vagy ismert szovjet történészt lásson vendégül az MTA néhány hetes időtartamra. Mindenekelőtt Szidorov nevét emelték ki.²¹ Az ülés jegyzőkönyvét a főbizottság az MTA Elnöksége elé terjesztette, amely, a rendelkezésünkre álló források alapján ítélve, elfogadta a Szidorov meghívására vonatkozó indítványt. Az MTA Levéltárában az utókorra maradt egy több mint hetvenoldalas részletes beszámoló a Rusznyák István elnök által vezetett hétfős magyar akadémiai delegáció 1956. június 7-től július 5-ig tartó hivatalos szovjetunióbeli látogatásáról.²² A küldöttségnek tagja volt még Erdey-Grúz Tibor főtítká, Fogarasi Béla

¹⁸ Erre részletesen ld. Anna Pankratova beszámolója az SZTA Külügyi Osztálya számára a szovjet delegáció részvételéről a Magyar Történetek I. Kongresszusán. Moszkva, 1953. július 11. ARAN, f. 579, op. 2, gy. 76, l. 10–24. Pankratova a beszámolójában kiemelte, hogy az MDP részéről milyen kitüntetett figyelemben részesítették őket, a szovjet delegáció mindhárom tagja számára külön személygépkocsit biztosítottak sofőrrel, továbbá egy-egy, a tolmácsfeladatokat is ellátó személyi titkárt delegáltak melléjük.

¹⁹ A munkaterv szövegét ld. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX–J–1–k KÜM Admin., Szovjetunió 1945–1964, 12. doboz, 00440/12/1956. szám.

²⁰ Erre ld. Borisz Grekov beszámolója 1948. november 6–18. közötti magyarországi kiküldetéséről. Moszkva, dátum nélkül. ARAN, f. 529, op. 2, gy. 76, l. 1–9.

²¹ Mellette felmerült még három kollégája, a részben magyar történelmi tematikával foglalkozó Revekka Averbuh (1891–1978), a kifejezetten hungarológusként végzett fiatal Tofik Iszlamo (1927–2004) és a nemzetközi kapcsolatok történetével, azon belül is a korszakban politikai szempontból kurrensnek számító „nagy honvédő háború” diplomáciatörténetével foglalkozó Viktor Iszraeljan (1919–2005) neve is. Az MTA Történettudományi Főbizottsága 1956. február 13-i ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1956. február 13. MTAL, Filozófiai és Történettudományok Osztálya, 223. doboz, 3. sz. dosszié, 15223/1956. II. O. sz.

²² Ismeretlen eredetű beszámoló az akadémiai elnöki delegáció 1956. június 7. – július 5. közötti látogatásáról a Szovjetunióban. Budapest, 1956. augusztus 16. előtt. MTAL, Elnökségi titkárság, TÜK-

alelnök és Szabó Imre, a II. Társadalmi-történeti Osztály titkára. Ebből a személyi összetételből levonhatjuk azt a konzekvenciát, hogy ez nem egy sokdrangú delegáció volt, hanem az MTA teljes vezérkarát reprezentáló, legmagasabb szintű elnöki küldöttség. A Szovjetunióban tartózkodó delegáció a hivatalos és protokolláris vizitéken (SZTA Elnöksége stb.) túlmenően számos akadémiai intézetbe is ellátogatott, többek között programjába iktatta a Történeti Intézetet is.²³ A dokumentum röviden kitér a Szidorovval folytatott megbeszélés alapvető mozzanataira, s rögzíti azt is, hogy az eszmecsere végén személyesen Rusznyák tolmácsolta a szovjet tudós számára az MTA meghívását kéthetes magyarországi látogatásra. Egy külföldi tudományos akadémia elnökének személyes invitálása nyilvánvalóan Szidorov számára is visszautasíthatatlan gesztus volt, ezért ő a meghívást azon nyomban el is fogadta, és előzetesen megállapodtak abban, hogy a látogatásra még a folyó év őszén sort kerítenek.²⁴ A Szabó Imre aláírásával ellátott, és július 6-ra datált meghívólevél ma is megtalálható Szidorovnak az Orosz Állami Könyvtár Kézirattárában őrzött személyi hagyatékában.²⁵

„A NAGY” SZOVJET TÖRTÉNÉSZ A MAGYAR TÖRTÉNELEM SODRÁBAN

Szidorov rögtön a beszámolója elején megjegyzi, hogy már az október 15-i megérkezése után érezhetővé vált a magyar főváros levegőjében a hétköznapokétól eltérő, forrongó hangulat, ezért úgy döntött, hogy a tervezett két héthez képest kevesebb időt, csak 7-10 napot tölt majd Budapesten. A magyar vendéglátó partnereivel – nyilván még 23-a előtt – meg is állapodott abban, hogy 27-én hazautazik a magyar fővárosból.²⁶

iratok, 35. doboz, 8. tétel, 40935/1956. sz.

²³ Bizonyos, hogy a delegáció a magyar–szovjet kulturális és tudományos munkaterv július 3-i ünnepi aláírási ceremóniáján nem volt jelen, mert Moszkva után Kijevben is hosszas tárgyalásokat folytattak az Ukrán Tudományos Akadémia képviselőivel. Ld. az előző lábjegyzetben hivatkozott beszámoló gépiratának 54–72. oldalát.

²⁴ Uo. 45–46.

²⁵ Orosz Állami Könyvtár Kézirattára – Otygel rukopiszej Rosszijszkoj goszudarsztvennoj bibliotyeiki (a továbbiakban: OR RGB), f. 632, k. 95, gy. 6, l. 3. Az iratra Mihail Kovaljov hívta fel a figyelmünket, szívésségét ezúton szeretnénk megköszönni.

²⁶ Ld. ARAN, f. 579, op. 2, gy. 76, l. 34–34ob. Az események ismertetésekor itt és a továbbiakban is erre a dokumentumra hivatkozunk.

A forradalom napjaiban a Magyar Tudományos Akadémián zajló eseményekről Póto János írt kiváló tanulmányt.²⁷ Van egy érdekes mozzanat, amely előrevetíthette az akkoriban az MTA legfelső berkeiben kialakuló, s Póto feldolgozásban részletesen ismertetett vezetői válságot, vagy legalábbis az addigi vezető tisztségeket betöltő személyek megingását. Az akadémiai intézetek dolgozói október 19-én, pénteken délután széles körű aktívaértekezleten vitatták meg a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) korábbi, értelmiségi határozatával kapcsolatos teendőket.²⁸ Az MTA Dísztermében rendezett gyűlést Erdey-Grúz Tibor főtitkár moderálta, s azon részt vettek az akadémiai intézetek igazgatói, párttitkárai, szakszervezeti titkárai és munkatársai, továbbá számos akadémikus is. A felszólaló intézetigazgatók és akadémikusok gondolatmenetének egyik döntő érvényű konklúziója ugyanaz volt: meg kell szüntetni az Akadémiára nehezedő politikai nyomást és mentesíteni kell a tudományok művelését az ideológiai kényszerektől. Ezzel összhangban elhangzott az is, hogy az intézetek működtetésében és a tudományos kutatásban ki kell küszöbölni az azt megelőző időszak „szektás” és dogmatikus hibáit. Többen felvetették az MDP KV Tudományos Osztálya vezetőjének, Andics Erzsébet történésznek a személyi felelősségét is, s noha a menesztésének szükségességét nyíltan nem követelték, nyilvánvaló volt, hogy a változáshoz egyértelmű személyi konzekvenciákat is le kell vonni.²⁹ Szinte biztos, hogy Szidorov értesült erről az értekezletről, s legalább felszínesen az ott elhangzottakról is, ezért a beszámolója elején az akadémiai közegben uralkodó feszült légkörre is utalhatott. Egyes sajtóbeszámolók meg is jegyzik, hogy az akadémiai intézetek munkatársai évek óta nem beszéltek ennyire őszintén és szenvedélyesen a problémáikról, mint akkor, ezen az értekezleten.³⁰

Szidorov budapesti munkaprogramjával kapcsolatban egyelőre nem bukkantunk részletes, napi szintű, naplószerű feljegyzésre vagy emlékeztetőre, még csak előzetes programterv sem került a látókörünkbe. A megérkezését követő napokról mindössze annyit ír, hogy sikerült megismerkednie néhány intézet munkájával, és október 22-én, kedden este az MTA akkori Roosevelt téri székházában egy ünnepi fogadást tartottak a tiszteletére, amelyen megjelent Fogarasi Béla, Erdey-Grúz Tibor és Szabó

²⁷ Ld. Póto János: 1956 az Akadémián. *Történelmi Szemle*, 2006/1–2. 53–90.

²⁸ Az MDP KV elméleti folyóirata, a *Társadalmi Szemle* 1956. augusztusi számában publikált, „*Értelmiségi politikánk néhány kérdéséről*” című határozatáról van szó. A határozat legfontosabb megállapítása az volt, hogy az értelmiség egészének lebecsülése, háttérbe szorítása, továbbá a régi és új értelmiség közötti különbségtétel elve és gyakorlata hibás volt. Ld. BENCsik Péter: Az MDP értelmiségi határozata és az 1956. évi „funkcionárius-vita”. *Aetas*, 2009/2. 88–92.

²⁹ Az értekezleten történeteket egyelőre csak sajtóbeszámolók alapján tudjuk rekonstruálni. Ld. pl.: Az akadémiai intézetek dolgozói megvitatták az értelmiségi határozattal kapcsolatos teendőket. *Magyar Nemzet*, 1956. október 20. 2.

³⁰ Széles vita az Akadémia demokratizálásáról. *Szabad Nép*, 1956. október 20. 1.

Imre, akikkel már ez év nyarán, a moszkvai útjuk során megismerkedett. Biztos, hogy itt egy ponton Szidorovot megcsalta az emlékezete, ugyanis erre a fogadásra nyilvánvalóan nem október 22-én, hanem 23-án este került sor, hiszen a tömegdemonstrációk aznap kezdődtek el a főváros utcáin, ráadásul 23-a esett a keddi napra, 22-e pedig hétfőre. Valószínűsíthető, hogy a nagyszabású protokolláris fogadás időpontjáig csak a hivatalos vizitek, intézetlátogatások kötelező sorozata zárult le. A *Magyar Nemzet* és a *Népszava* október 24-i számában ugyanis még közzétette a Szidorov következő napra, tehát 25-re tervezett, s nyilván jóval korábban egyeztetett előadására vonatkozó információkat: annak helyszínét az MTA Történettudományi Intézetének Belgrád rakpart 5. szám alatti épületében, az időpontját (16:00 óra) és címét is („*A szovjet történettudomány helyzete a XX. kongresszus után*”).³¹ A szovjet történész beszámolóját olvasva ugyanakkor egyértelművé válik, hogy erre már nem került sor, hiszen rögzíti, hogy 23-a után megszakadt minden kapcsolata a magyar kollégáival, s a 29-én estig tartó közel egyhetes időszakot a szálláshelyén, a Margitszigeti Nagyszállóban „vészelte át”.

Még azt is ki lehet hámozni a szükségű beszámolóiból, hogy az ünnepi fogadást minden bizonnyal meg kellett szakítani, mert tüntető csoportok haladtak el az akadémia épülete mellett a Parlament irányába, ez zavarólag hatott, illetve félelemmel töltötte el Szidorovot. A Margit-sziget irányába két kézenfekvő „menekülési útvonal” kínálkozott számára. Az első, kicsit talán rövidebb a Parlament felé, a Margit hídon át vezetett, a másik pedig a Lánchídon át a Bem tér irányába. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor szakadt meg a koccintás az Akadémia főépületében, ugyanakkor bármelyik útvonalat is választotta a megrémült ünnepelt, mindenképpen tüntető csoportok sűrűjén kellett áthaladnia, így magának is élőben kellett szembesülnie a tömeggel. Mint tudjuk, a budai oldalon, a Bem-szobornál zajló békés demonstráció körülbelül 17:00 órakor ért véget, a tüntetők onnan éppen a Margit hídon át vették útjukat a Parlament felé, s eközben a Petőfi-szobor irányából is folyamatosan hömpölygött a tömeg az Országház felé, éppen az Akadémia épülete mellett elhaladva. Este 18:00 órára a Kossuth tér és a környező utcák is megteltek, körülbelül 200-300 ezer ember gyülehetett ott össze, 18:30-kor a tér világítását is lekapcsolták.³² Egy félmondatban meg is említi Szidorov, hogy alig jutott el a szálláshelyéig, azt, hogy egyáltalán eljutott, Réti Lászlónak, az MDP Párttörténeti Intézete igazgatójának köszönhette, aki elkí-

³¹ Ld. Szovjet tudós előadása. *Magyar Nemzet*, 1956. október 24. 8. – A. L. Szidorov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézete igazgatója október 25-én 16:00-kor előadást tart az MTA Történettudományi Intézetében (V. Belgrád rakpart 5.) „A szovjet történettudomány helyzete a XX. kongresszus után” címmel. *Népszava*, 1956. október 24. 4.

³² HORVÁTH Zsolt: *Műgyetem 1956–1957. A forradalmi tanév története*. Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2006. (A továbbiakban: HORVÁTH, 2006.) 30–31.

sérte őt. Egészen október 29-ig a szállóban tartózkodott, ki sem tette onnan a lábát. Ott ismerkedett meg Genrih Zelenkóval, a Minisztertanács Munkaerőforrás Főigazgatósága igazgatójával,³³ és az általa vezetett delegáció másik négy tagjával,³⁴ akik ugyanúgy „beszorultak” a négy fal közé, a szállóában várták sorsuk jobbra fordulását.

Változás csak akkor következett be a helyzetükben, amikor „egy magyar kommunista”, akinek a nevét Szidorov nem is tudta rendesen megjegyezni,³⁵ 29-én éjfélkor megjelent a szállóában, és elvitte őket a budapesti szovjet nagykövetségre. Az eseményeknek ez a szála egyelőre kibogozhatatlan, nem tudjuk, hogy ki bízta meg az említett személyt, hogy juttassa el biztonságban Szidorovékat az akkori Magyar Ifjúság útján lévő szovjet nagykövetségre. Réti László nyilván másokkal is megosztotta, hogy szovjet vendégük 23-án este odaért a szállóba, illetve Zelenkóék kényszerpihenőjéről az ő vendéglátóiknak is tudniuk kellett. Mindenesetre valószínűnek látszik, hogy ez a kissé konspiratív színezetű akció nem a szovjet misszió berkeiből indult ki, ugyanis ott nem voltak felkészülve a hat állampolgárunk fogadására, sebtében kellett megoldást találni a helyzetükre. 30-án hajnalban egy tankokból és páncélozott járművekből álló konvoj vitte el őket egy Budapesttől harminc kilométerre lévő légi bázisra.³⁶ Ha nem ismernénk Szidorov életrajzát, azt gondolhatnánk, hogy számára ez egy rendkívül szokatlan élethelyzetnek bizonyult, s akár magunk elé is képzelhetjük azt a – tragikomikus – szituációt, amelyben egy, a Szovjetunióban hivatali ranggal bíró, akkor már az 56. életévében járó professzor, hajnalok hajnalán egy páncélozott járműbe préselődve, tankok fedezetében, életét kockáztatva kénytelen végigutazni az ellenségesnek vélt magyar főváros utcáin. Mindezt azonban a beszámolóban viszonylag higgadtan, csak a szűk tényekre szorítkozva írja le, ami

³³ Zelenko, Genrih Joszifovics (1905–1972) szovjet pártfunkcionárius, 1954-től 1959-ig a Minisztertanács Munkaerőforrás Főigazgatóságának vezetője.

³⁴ Ez a delegáció még annyit sem láthatott Budapestből, mint Szidorov, mert a sajtóhírek alapján ítélve, minden bizonnyal csak október 21-én érkezett Magyarországra. Ld. G. I. Zelenko, a szovjet Munkaerőtartalékok Főigazgatósága elnökének vezetésével öttagú küldöttség érkezik hazánkba. *Szabad Nép*, 1956. október 21. 6. – Szovjet munkaerőtartalékok küldöttsége érkezik hazánkba. *Magyar Nemzet*, 1956. október 21. 4.

³⁵ Az orosz nyelvű gépiratban a Пече vezetőknév Печэ-re átírva szerepel, aminek a kiolvasása Pecse vagy Pecsó lehet, de ilyen vezetőknév nem létezik a magyar névtárban.

³⁶ Szidorov nem nevezi meg, de nyilván a Budapesttől 28,5 kilométerre lévő tököli repülőtérrel van szó, amelyet 1944. november 22-én foglaltak el a szovjet csapatok, és 1945-től saját katonai céljaikra vették igénybe. 1951-ben a Magyar Néphadsereg is használatba vette a reptér egy részét, ám a forradalom idején, 1956. november 1-jén a magyarok által használt területet szovjet alakulatok vették körül, és az összes repülőeszközt lefoglalták. Ld. VÁNDOR Károly: *Légierő társbérletben avagy a Szovjet Légierő és Légvédelem története Magyarországon és Ausztriában (1944–1991)*. I. köt. Dunakeszi, VPP Kiadó, 2009. 39–44.

arra is utal, hogy noha október 23-tól nyilvánvalóan egy rendkívül kiszolgáltatott helyzetbe került, a páncélozott járművek, amelyeket belülről talán maga is ismert a háborúból, a fegyveres katonák látványa stb. egyáltalán nem volt idegen tőle, sőt, – a háború időbeli közelsége miatt is –, inkább szokványos lehetett számára.

A magyar légi bázisról egy katonai szállítógéppel evakuálták őket Lvovba, az ottani katonai repülőtérre. Külön átok lehetett Szidorov számára, hogy a Budapesttől Moszkváig érvényes, és eredetileg október 27-re megváltott vonatjegye a magyar akadémián maradt. Abból kiindulva, hogy az MTA eredeti meghívólevelében az állt, hogy minden költségét a magyar partnerek állják,³⁷ és a Moszkváig szóló jegyére az összeget végül Zelenko előlegezte meg neki Lvovban, egyértelműen arra tudunk következtetni, hogy nem is lett volna elegendő költőpénze a hazaútra.

A SZOVJET „ÁLLAMI TURIZMUS” ALAPVONÁSAI AZ 1950-ES ÉVEKBEN

Szidorov esetéhez hasonlóan számos elemzési szempontot rejt magában J. A. Lebegeyevnek, a szovjet állami utazási iroda, az INTURISZT egyik csoportvezetőjének 1956. november 13-án kelt beszámolója szovjet turisták 1956. október 19-én kezdődő és november 1-jén kényszerűen véget érő magyarországi utazásáról, melyet a vállalat elnökének, V. M. Ankugyinovnak a nevére szignált.³⁸

1956 őszétől visszatekintve a nemzetközi turizmus mint jelenség, a kelet-európai „népi demokráciákban” még egészen rövid múltra tekintett vissza, a turisztikai iparág fejlődése ezekben az országokban alapvetően a szovjet jogi szabályozást és a Szovjetunióban alakuló trendeket követte. A Szovjetunióban a külföldre utazás szervezett keretek között 1917 után, a sztálini időszak egészében még rendkívül esetleges volt. A külföldi turizmus, mint – a korábbiakhoz képest – tömeges jelenség összefüggött a hruscsovi „enyhülés” politikájával. Az első ezt szabályozni hivatott direktívákat is 1954–1955 folyamán hozták meg a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága (SZKP KB) részéről.³⁹ Az első turistacsoportok kiutaztatásának törvényes alapját az

³⁷ Ld. OR RGB, f. 632, k. 95, gy. 6, l. 3.

³⁸ Az irat lelőhelye: Orosz Állami Társadalom- és Politikátörténeti Levéltár – Roszsijszkij goszdarsztvennij arhiv szocialno-polityiceszknoj isztorii (a továbbiakban: RGANI), f. 5, op. 28, gy. 470, l. 278–281. A feljegyzés szerzőjének a teljes nevét nem tudtuk megállapítani, s az INTURISZT-ot vezető szovjet funkcionárius teljes neve sem bukkan fel az orosz történeti irodalomban.

³⁹ ORLOV, Igor–POPOV, Alekszej: *Szkvoz „zseleznij zanavesz”. Russo turista. Szovjetszkij viezdnoj turizm 1955–1991*. Moszkva, Izdatyelszkij dom „Viszsej skoli ekonomiki”, 2019. (A továbbiakban: ORLOV–POPOV, 2019.) 26–30.

teremtette meg, hogy 1955. augusztus 8-án a Külkereskedelmi Minisztérium megváltoztatta a szovjet állami utazási iroda, az INTURISZT alapszabályát,⁴⁰ így az első turistacsoportok kiutazásának az időpontja ténylegesen csak 1955 nyarának végére, őszének elejére tehető. Szükséges aláhúzni egyúttal azt is, hogy az illetékes szovjet szervek a rendelkezésre álló keretek között elsősorban a szocialista országokba irányuló utazásokat kívánták ösztönözni.⁴¹ Mivel a kezdeti időszakban minden egyes Magyarországra érkező szovjet turistacsoport még kuriózumnak számított, a sajtó mindegyikükről beszámolt, pontosan tudjuk, hogy 1955-ben hány szovjet turistát utaztattak Magyarországra. Az első, 156 főt számláló népes csoport 1955. szeptember 24-én, szombaton érkezett Budapestre. A magyarországi útjuk legfontosabb programpontja a másnap, a Népstadionban rendezett magyar–szovjet labdarúgó-mérkőzés megtekintése volt.⁴² A turisztikai forgalom a Szovjetunió és a „baráti” szocialista országok között kölcsönösségi alapon, kis időeltolódással indult meg. Az MDP KV központi orgánuma, a *Szabad Nép* számolt be a Keleti pályaudvarról 1955. december 12-én kora hajnalban a Szovjetunióba induló első két magyar csoport elutazásáról.⁴³ Noha 1956-ban a turisztikai forgalom intenzitása növekedett a két ország között, a kölcsönös utaztatás nem ekvivalencia alapján működött, a Szovjetunió, tudatos politikai és propagandisztikus megfontolásokból kiindulva, sokkal több turistát fogadott a szocialista országokból, mint amennyinek a kiutazását azokba engedélyezte.⁴⁴ Érthető emiatt, hogy a Szovjetunió több mint 200 millió⁴⁵ össznépességéhez viszonyítva miért olyan vérszegények az 1956. év folyamán a szovjet határokon túlra turisztikai céllal utazó szovjet állampolgárok regisztrált létszámadatai, a szakirodalom mindösszesen 20–21 ezer ilyen személyt tud kimutatni.⁴⁶ Mindezek ismeretében

⁴⁰ ORLOV, IGOJ–SZOTNYIKOV, Andrej–SZOTNYIKOV, Szergej: Pervie sagi vijezdnovo turizma v SZSZSZR. *Vesztnyik Moszkovszkovo goszudarsztvennovo oblasztynovo unyiverszityeta. Szerija „Isztorija i polityicseszkie nauki”*, 2015/2. (A továbbiakban: ORLOV–SZOTNYIKOV–SZOTNYIKOV, 2015.) 149–150.

⁴¹ ORLOV–POPOV, 2019. 30.

⁴² Az IBUSZ felkészült a szovjet turisták fogadására. *Szabad Nép*, 1955. szeptember 24. 4. Ezt még két csoport követte. A második november 3-án indult Moszkvából. Szovjet turisták utaztak hazánkba. *Szabad Ifjúság*, 1955. november 4. 3. A harmadikat december elején Kijevből indították a magyar fővárosba. Újabb szovjet turistacsoport hazánkban. *Szabad Ifjúság*, 1955. december 4. 1.

⁴³ Ld. Magyar turisták – Útban a Szovjetunió felé. *Szabad Nép*, 1955. december 11. 1.

⁴⁴ ORLOV–SZOTNYIKOV–SZOTNYIKOV, 2015. 152.

⁴⁵ Az 1959. évi népszámlálás statisztikái szerint a Szovjetunió lakossága – kerekítve – 208 millió fő volt. Ld. *Uroveny obrazovanyija, nacionalnij szosztav, vozrasztynaja sztruktura i razmescsenyije naszelenyija SZSZSZR po reszpublikam, krajam i oblasztyjam. Po dannim vszeszojuznoj perepiszi naszelenyija*. Moszkva, Goszstatizdat Centralnovo sztatisztyicseszko vo upravlenyija SZSZSZR, 1960. 3.

⁴⁶ ORLOV–SZOTNYIKOV–SZOTNYIKOV, 2015. 152.

bizonyosan leszögezhetjük, hogy a forradalom idején Budapesten rekedt szovjet turistacsoport a Magyarországra érkező legelső kontingensek egyike volt.

Érdemes hangsúlyoznunk továbbá, hogy a szovjet turisztika egész történetén végigtekintve nem is beszélhetünk a mai fogalmaink szerinti „klasszikus” turizmusról. Az orosz levéltári forrásokból tudható, hogy szovjet részről a külföldre utazó csoportok összeválogatásánál mindig kínosan ügyeltek arra, hogy azok a szovjet típusú osztálytársadalom, vagyis a különböző társadalmi státuszú rétegek egységét reprezentálják. Azokban mindig vegyesen voltak úgy magasan kvalifikált értelmiségiek, az állami szféra képviselői (mérnökök, pedagógusok, állami hivatalnokok stb.) mint jóval alacsonyabb képesítésű fizikai munkások (mezőgazdasági dolgozók, ipari szagmunkások). A Szovjetunióban már a kezdetek kezdetétől érvényben volt az úgynevezett „beutaló-rendszer”, vagyis eleve csak az utazhatott külföldre, aki az illetékes helyi pártszervek ajánlására beutalót (oroszul: *putyovka*) nyert. Ez lehetővé tette a külföldre utazni kívánók előzetes szűrését, a szovjet propaganda és imázsépítés szempontjából „hiteles” személyek kiválasztását és a „megbízhatatlan elemek” távoltartását. Elvárásnak számított, hogy a beutalót nyert állampolgár kulturált viselkedésével külföldön is öregbítse a Szovjetunió hírnevét. Végso soron tehát mind a csoportok társadalmi „sokszínűsége”, mind pedig a kiválasztottak személye garancia volt arra nézve, hogy közvetlenül a szovjet emberekről, és így közvetve a Szovjetunióról a desztinációként kijelölt ország polgárai, akikkel az útjuk során kapcsolatba kerültek, kedvező benyomást nyerjenek.⁴⁷ Ennek megfelelően a forradalom idején Budapesten rekedt mintegy 60 fős szovjet turistacsoport – tagjai foglalkozását tekintve – két, egymástól jól elhatárolható homogén tömbből tevődött össze: egyik felét kizárólag építészek és gépészmérnökök, míg másik felét kizárólag élelmiszeripari dolgozók alkották.

Egy külföldi útra beutalt szovjet állampolgár minden bizonnyal még a beutaló birtokában sem lélegezhetett fel teljesen, az út kijelölt időpontja előtt még hosszadalmas és fáradtságos procedúra várt rá. A csoport kiválasztott tagjainak ugyanis 3-4 alkalomból álló közös foglalkozáson kellett részt venniük, amelyen felkészítették őket, a célország történelmét, politikai és gazdasági helyzetét, a hatályos utazási és vámszabályokat ismertették velük, megvitatták az út programpontjait, továbbá előírták a szovjet állampolgárok viselkedésére vonatkozó normákat. Ezt követően pedig az is előfordult, hogy a csoport minden tagját egyenként, vagy csak egyes tagjait berendelték a települési pártközpontba, ahol a kijelölt leendő csoportvezetők az SZKP politikai elveivel, a legutóbbi párthatározatokkal, illetve a célország politikai

⁴⁷ KRJUCSKOV, Alekszandr: *Isztorija mezdunarodnovo i otyecsesztvennovo turizma*. Moszkva, NOU „Lucs”, 1999. (A továbbiakban: KRJUCSKOV, 1999.) 80.

berendezkedésével kapcsolatos keresztkérdéseket tettek fel nekik, tesztelve ezzel is az utazásra való alkalmasságukat.⁴⁸ A külföldre utazó szovjet turistacsoportokat „csoportvezetők” kísérték, az idegenvezetők mindig a célország állampolgárai voltak. A magyar nemzetiségű idegenvezetők akkor csatlakoztak a turistacsoporthoz, amikor az Magyarországra érkezett. A szovjet csoportvezetők kizárólag pártbizalmik lehettek, olyan apparatcsikok, akik az SZKP valamely regionális (megyei, járási vagy városi) pártbizottságának vagy a párt valamely munkahelyi alapszervezetének az ideológiai munkáért felelős reprezentánsai voltak: alapszervezeti párttitkárok, a helyi pártbizottságok agitációs vagy tömegszervezeti munkáját koordináló szervezeti egységeinek munkatársai, illetve a helyi pártiskolák instruktorai. A csoportvezetőknek az egyes utakról készített beszámolóikban mindig jelenteniük kellett, ha a csoport tagjai részéről fegyelemsértésre került sor.

„FORRADALMI KÁLVÁRIA”⁴⁹

A csoport október 19-én érkezett Budapestre, a 23-ig tartó napokban Budapest nevezetességeivel ismerkedtek, s egy egynapos balatoni és Balaton környéki kirándulást is programba iktattak számukra, melynek során ellátogattak Székesfehérvárra és Veszprémbe. A csoport tagjait két részre osztva, az akkori Lenin körút 43. szám alatti Béke Szállóban és a József körút 4. szám alatti Nemzeti Szállóban helyezték el. A sorsdöntő napon, 23-án napközben a csoporton belüli két szakmai közösség, az építészek és az élelmiszeripari dolgozók számára külön programot szerveztek: előbbiek magyar kollégáikkal ismerkedtek egy kötetlen találkozó keretében, míg utóbbiak éppen a Műegyetem melletti Gellért fürdőben „lazítottak” egy kicsit. A két csoport tagjai este együtt nézték meg a *Csárdáskirálynőt* a Fővárosi Operettszínházban.

A kálváriájuk csak ezután kezdődött. A színházi előadás után egy busszal vitték volna vissza őket a szálláshelyeikre, de a busznak körülbelül 500 méterre a Nemzeti Szállótól meg kellett állnia, mert nem tudott továbbhaladni a tömeg miatt. A beszámoló szerint sokan a járművükhöz rohantak, s kisebbfajta tömörülés alakult ki körülötte, nyilvánvalóan azért, mert a tüntető tömegben résztvevők rájöttek, hogy szovjet turisták vannak rajta. A szovjet állampolgárok semmit nem értettek abból, ami körülöttük zajlott. A csoportvezetőjük szóba elegyedett egy oroszul tudó nővel, aki

⁴⁸ Erre érzékletes példákat ld. KRJUCSKOV, 1999. 67–68. – ORLOV–POPOV, 2019. 32–41.

⁴⁹ A fejezetben ismertetett események a már említett dokumentumból rekonstruálhatók: RGANI, f. 5, op. 28, gy. 470, l. 278–281.

elmondta, hogy miért tüntet a tömeg, és azt javasolta neki, hogy a biztonságuk megóvása érdekében mondják azt, hogy német turisták. A csoportvezető megfogadta ezt, és úgy döntött, hogy „elvegyülnek a tömegben”. Végül mindkét csoport tagjai így, „inkognitóban” és gyalogszerrel jutottak el a tömegben rekedt buszuktól – a Fővárosi Operettszínház, a Béke Szálló és a Nemzeti Szálló alkotta háromszög mértani középpontjától számítva – amúgy sem túl messze lévő szállodáikba.

A csoportvezető külön kiemelte a beszámolóban, hogy a Nemzeti Szállóban elhelyezett turisták szemtanúi voltak a *Szabad Nép* velük éppen szemben lévő székháza előtti eseményeknek, a szerkesztőségben talált könyvek, újságok, folyóiratok elégetésének, látták a székház előtt meggyújtott máglyát. Leírja, hogy innentől kezdve a szálloda tetőtere, épülete és annak egyes szobái valóságos tűzfészekké változtak, s amíg ott tartózkodtak, a tetőről „minden egyes nap tüzet nyitottak a magyarok tömegére”. Úgy vélte, hogy azok a „provokátorok”, akik az épület tetejéről lőttek, azt terjesztették, hogy a Belügyminisztérium munkatársai és az oroszok lőnek. A Nemzeti Szállóból ki sem tették a lábukat, s megszakadt a kapcsolatuk a Béke Szállóban lévő csoporttal, csak négy nap elteltével tudtak kontaktusba lépni velük. Az ezzel a csoporttal történeteket végül a velük tartózkodó magyar idegenvezetőtől, Jung Gizellától⁵⁰ tudták meg: október 24-én a magyar forradalmárok „betörték” a szálloda éttermébe, ahol éppen a szovjet turisták étkeztek, s követelték az „oroszok kiadását”. Jung Gizella és a szálloda alkalmazottai azt állították (hazudták), hogy nincsenek is a szállóban oroszok, s az éppen az étkezőben falatozó turisták csehek és észtek, így tudták megóvni a testi épségüket.

Ez a momentum arra utalt, hogy a Béke Szálló munkatársai egy ideig toleránsan viselték a szállodában lévő szovjet turisták jelenlétét. Eleinte ugyanilyen „visszafo-gott, de nem ellenséges” viszonyulást érzett Lebegyev az irányukban a Nemzeti Szálló kollektívájának tagjai részéről is, ennek tanújele volt, hogy engedélyezték számukra, hogy átköltözzenek a szálloda udvar felőli szobáiba, miután az épület utca felőli homlokzatát több géppuskatalálat érte, s egy nehézlövedék is becsapódott oda. Később azonban, ahogy teltek a napok, a Béke Szállóból „többször ki akarták tenni” a csoport tagjait, sőt, az utolsó napjukon a szálloda vezetése kijelentette, hogy nem garantálja a testi épségüket. A szovjet turisták szemszögéből nézve egyre kiszolgáltatottabb helyzetet végül az IBUSZ képviselőjének intézkedésére oldották meg. Október 29-én mindkét szálláshelyről sebtében az MDP Munkácsy Mihály utca 4–5. szám alatt található Központi Szállodájába, közismertebb nevén a Pártszállóba telepítették át mindannyiukat. A költöztetést fél óra leforgása alatt lebonyolították, a gyorsaság záloga ugyanakkor az volt, hogy a bőröndjeiket, csomagjaikat ne vigyék

⁵⁰ Vagy: Jungh Gizella.

magukkal, azokat az IBUSZ egy későbbi időpontban akarta eljuttatni az új szálláshelyükre. Ám a nagy kapkodás vége az lett, hogy az eredetileg a Nemzeti Szállóban elhelyezett turisták összes holmija, 28 bőrönd, örökre eltűnt, azokat lefoglalták a magyar forradalmárok, Lebegyev állítása szerint azzal az utólag ellenőrizhetetlen ürüggyel, hogy az egyikben fegyvert találtak.

Ettől kezdve a turisták hazaszállítása érdekében az INTURISZT budapesti képviselőjének vezetője minden nap próbált egyeztetni a budapesti szovjet nagykövetség konzuli osztályával, ám ezek az egyeztetések nem sok jóval kecsegtettek. Az illetékes szovjet konzul az IBUSZ, utóbbi képviselője pedig – arra hivatkozva, hogy a cég működésképtelenné vált az események sodrában –, a szovjet külképviselet hatáskörébe utalta ezt a kérdést. A nagykövetség végül kénytelen volt foglalkozni a számára is egyre kínosabbá váló helyzettel, több evakuálási verziót is kidolgoztak arra, hogyan juttassák haza az állampolgáraikat: busszal Csehszlovákiába, sebesültszállító gépekkel Lengyelországba, katonai szállítógépekkel Lvovba. Végül a problémát nem is a szovjet külképviseleti szervek oldották meg. A budapesti csehszlovák konzulátus munkatársa intézkedett egy magyar folyami hajó kibérléséről, amellyel nemcsak a turistákat vitték el Budapestről, hanem az ott ragadt csehszlovák civileket, a budapesti szovjet külképviseletek munkatársainak hozzátartozóit a budapesti szovjet iskola tanulóival és tanári karával egyetemben. A turisták eljuttatását a Pártszállóból a kijelölt dunai kikötőig egészen elképesztő módon, a legelemibb biztonsági szabályok felrúgásával oldották meg: 2-3 fős csoportokra bontották őket, helyismerettel rendelkező kísérelő nélkül, gyalogosan kellett eljutniuk a kikötőbe, úgy, hogy még egy darab térképet sem kaptak a nagykövetségtől. Az indulásra kijelölt időpont előtt két órával azonban izgulhattak még egy kicsit: megjelent a nemzetőrség egyik alakulata azzal az indokkal, hogy szállodaőrséget kívánnak állítani addig, amíg a szovjet turisták el nem hagyják a szállodát, mert utána annak épületében fogják elhelyezni azokat a magyar állampolgárokat, akiknek a lakásai megsemmisültek a harcok idején.

A hajó november 1-jén indult a budapesti kikötőből és másnap, 2-án érkezett Pozsonyba. A dokumentumban nincs szó arról, hogy mindez összesen hány személyt jelentett, de feltételezhető, hogy az ezzel a hajóval Budapestről „kimenekített” szovjet és csehszlovák állampolgárok létszáma meghaladta a százat is. A szovjet turisták Pozsonyból vonattal utaztak Csapra, 3-án érkeztek meg a szovjet határállomásra, majd november 4-én hajnalban egy számukra biztosított különjárat vitte el őket egészen a szovjet fővárosig. A csoportvezetőjük szerint rendkívüli mértékben kimerítettek őket az átélt viszontagságok, ám végig fegyelmezetten viselkedtek, pontosan betartották a nekik adott utasításokat.

KÖVETKEZTETÉSEK

1.) Feltűnő, hogy 1989 előtt sem a hazai, sem a szovjet történeti irodalom nem említette meg azt az egyébként igencsak unikális mozzanatot, hogy az „egyedülálló” szovjet történész a magyar forradalom kirobbanásakor éppen Budapesten tartózkodott, és csak kalandos úton sikerült kijutnia a magyar fővárosból. Természetesen nem kívánjuk azt állítani, hogy Szidorov története az 1956. évi forradalom legfajsllyosabb momentumai közé tartozik, netán a „kálváriája” a korabeli események fő sodorvonalába illeszkedne. Mégis létjogosultnak látjuk azt a kérdést, hogy mindez eddig miért nem jelent, jelenhetett meg a hazai történeti diskurzusban, hiszen nyilvánvaló, hogy Szidorov hazai kortársai közül többen a magyarországi útja előtt már hivatalos és kollegiális összeköttetésben álltak vele, személyesen ismerték, és talán a budapesti fiaskó után is tartották vele a kapcsolatot. Erre következtethetünk Pach Zsigmond Pálnak egy későbbi, jóval az események, s ráadásul Szidorov halála után publikált esszéje alapján, amelyben áttekintette a magyar és szovjet történészek közötti háború utáni kapcsolatok alakulását. Ebben *expressis verbis* utal az egykorvolt kapcsolatokra az általa „kitűnőnek” titulált Szidorovval.⁵¹ Azonban, a mai ismereteinkkel és tudásunkkal olvasva ezt a cikket, már önmagában Pach gondolatmenetének felépítése is magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért is kellett feledésbe merülnie Szidorov balul kiűtött budapesti látogatásának. Pach írása az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya által 1974. szeptember 14-én, a magyar–szovjet tudományos és műszaki együttműködési egyezmény megkötésének 25. évfordulójára szervezett tudományos ülésszak előadásait egybefoglaló akadémiai kiadványban jelent meg. Ebben részletesen felidézi az emlékeit Grekov már említett 1948. évi budapesti látogatásáról, a Magyar Történészek I. Kongresszusán részt vevő szovjet delegációról, még anekdotikus elemekkel is átítatja az ezekkel a szovjet kollégákkal folytatott találkozásokról és eszmecserékről írtakat. A Szidorovra vonatkozó félmondatnyi, sommás utalást követően azonban az emlékeit hirtelen átvezeti az 1960-as évek elejére.⁵²

⁵¹ PACH Zsigmond Pál: A szovjet és magyar történettudomány kapcsolatainak jelentősége, eredményei, továbbblépése. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának közleményei*. Szerk. MÁTRAI László. XXIV. köt., 1. szám. Budapest, Akadémiai, 1975. 6.

⁵² A teljes eszmefuttatást ld. uo.: 5–16. Pach 1954-ben kéthónapos tanulmányúton vett részt a Szovjetunióban, az ismeretsége Szidorovval még ennek az útnak az idejére nyúlt vissza. Főleg az SZTA Történeti Intézetének munkáját tanulmányozta, a *Századok*ban megjelent beszámolójában többször megemlíti az intézet igazgatójának, mint a tanulmányút legfőbb koordinátorának a nevét. Ld. PACH Zsigmond Pál: Tanulmányúton a Szovjetunióban. *Századok*, 1955/2. 241–261.

Joggal feltételezhető, hogy Szidorov budapesti útját, az általa elszenvedett emberi megpróbáltatások és sérelmek okán, mind a magyar, mind pedig a szovjet fél végső soron súlyos kudarcként értékelte, legalábbis utólag – minden körülményével együtt –, egy rendkívül kínos és kellemetlen esetként maradhatott meg a szovjet tudóssal kapcsolatban álló magyar történészek emlékeiben is, amiről nem illett, vagy nem lehetett jóleső érzéssel beszélni. Ebbéli gyanúnkat az is erősíti, hogy az MTA Történettudományi Intézetének az MTA II. Társadalmi-történeti Osztálya számára az 1956. július 1. – 1957. június 30. közötti beszámolási időszak szakmai feladatainak elvégzéséről készített jelentése, a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó terjedelmesebb résznél csupán annyit rögzít Szidorov – nemzetközi reláció tekintetében egyébként eredendően prioritást élvező – magyarországi látogatásáról, hogy azt a magyar történettudomány nem tudta kihasználni és a saját javára fordítani.⁵³ Mind-ehhez persze hozzá kell vennünk azt a magyar forradalom tágabb eseménytörténeti kontextusából fakadó körülményt is, hogy a forradalom vérbe fojtása látványosan átrendezte a mérvadó magyar és a szovjet értelmiségiek közötti viszonyokat és kapcsolati hálót, s hosszú ideig bizalmatlanság övezte a két ország kulturális elitje és tudós társadalmá közötti kapcsolatok újjáépítésének folyamatát. A politikai viszonyok konszolidációjával a forradalom alatt történtek felemlégetése, mindkét fél „érzékenységre” való tekintettel, tabunak számított, vagy csak az új hatalom számára szalonképes interpretáció fogalomtárával volt lehetséges, ami meg is nehezíthette azt, hogy a későbbiekben beszédtemává váljon Szidorov budapesti látogatása, és őszintén szóljanak róla.⁵⁴

2.) Mint említettük, Lebegyev a beszámolójában azt írta, hogy az INTURISZT képviselője október 30-tól minden nap felkereste a szovjet konzulátust, de ez nem jelenti azt, hogy a szovjet állampolgárok diplomáciai védelmére is hivatott konzuli szervek ne tudtak volna a nagy létszámú turistacsoport helyzetéről és megpróbáltatásairól. Mire Szidorovék hatfős alkalmi csoportja a nagykövetségre ért (október 29-én éjfélkor), a turistákat már áthelyezték a Pártszállóba. Vajon miért döntöttek úgy szovjet részről, hogy nem várják be a turistákat, és Szidorovék a többi szovjet állampolgártól külön menekítik ki Magyarországról? Először is a történetek alapján

⁵³ Az MTA Történettudományi Intézetének jelentése az MTA II. Társadalmi-történeti Osztálya számára az 1956. július 1. – 1957. június 30. közötti beszámolási időszakban elvégzett szakmai feladatokról. Budapest, 1957. július 11. MTAL, II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya, 223. doboz, 4. sz. dosszié, 15179/1957. II. O. sz.

⁵⁴ 1996-ban, a forradalom negyvenedik évfordulója alkalmából Kun Miklós publikált egy cikket Szidorov „budapesti missziójáról” a Magyar Nemzetben. A szerzőnek tudomása van Szidorov Budapesten vezetett naplójáról, melyből több helyütt is idéz. A napló közgyűjteményi őrzési helye nem derül ki a cikkből. KUN Miklós: Szidorov professzor budapesti missziója. Naplófeljegyzések a margitszigeti karanténban. *Magyar Nemzet*, 1996. október 22. Melléklet: 1956–1996. IV.

sejthetjük, hogy a szovjet diplomáciai és katonai szervek nem dolgoztak ki tervszerű intézkedéscsomagot a Magyarországon rekedt szovjet állampolgárok kimenekítésére, az erre irányuló akciókat az ötletszerűség, az improvizáció jellemezte. Mindennek lehet prózai oka is: az október 29-én, a nagykövetségen váratlanul felbukkanó hatfős csoport kétségbeesett tagjait, Szidorovot és öt társát nem tudták elszállásolni valamilyen szükségmegoldás keretében, az ő sorsukról azonnal gondoskodni kellett, kézenfekvőnek tűnhetett tehát, hogy páncélozott járművekkel valamely, katonai szempontból már biztosított légi kikötőbe szállítják őket. Noha, mint említettük, a turistacsoport esetében is felmerült ugyanez a verzió, a Szidorovékénál tízszer nagyobb kontingens kimenekítését ilyen gyorsan, légi úton, katonai szállítóeszközökkel minden bizonnyal nem tudták megoldani, talán nem is álltak rendelkezésre az ehhez szükséges tranzitálási kapacitások és technikai eszközök.⁵⁵

Ha jobban belegondolunk, Szidorovék hazajuttatása klasszikus evakuálás volt: a diplomáciailag védett területől páncélozott járművekkel vitték őket egy katonai légi kikötőbe, ahonnan egy katonai szállítógéppel „menekítették” ki őket a legközelebbi szovjet felségterületen lévő katonai repülőtérre. Ezzel szemben elmondhatjuk, hogy a turistákkal alig törődtek az arra illetékes szovjet szervek, gyakorlatilag cserbenhagyták őket: elhárították a felelősséget, hogy foglalkozzanak velük, nem született operatív döntés a helyzetük megoldására, és végül nem is a szovjet, hanem a csehszlovák konzuli szervek gondoskodtak a kijuttatásukról. Ezért ott bujkál bennünk a kisördög: a két csoport létszámbeli eltérése mellett a kétfajta bánásmód közötti különbség minden bizonnyal abban is keresendő, hogy míg Szidorov és Zelenko a pozíciója révén mégiscsak kötődött az államapparátushoz, „kiemelt fontosságú személyek voltak”, addig a turistacsoport tagjai nem. Semmiképpen nem szabad említetlenül hagyni, hogy mindkét beszámoló szerzője elmarasztalta a budapesti szovjet külképviseletet. Lebegyev azt írta, hogy a konzulátuson belül a káosz uralkodott, senki nem tudott semmit, Szidorov pedig külön hangsúlyozta, hogy amíg a Margitszigeti Nagyszállóban „vesztegeltek”, a nagykövetség részéről semmit nem tettek értük, nem is érdeklődtek felőlük.

3.) Nem elhanyagolandó szempont a két beszámoló keletkezésének dátuma sem. Mint ismert, az SZKP KB Elnöksége – hosszas viták után, de lényegében véve egy

⁵⁵ Itt említjük meg, hogy még egy olyan küldöttségről van tudomásunk, amelynek a tagjai szovjet állampolgárságú civilek voltak, és a forradalom idején Magyarországon rekedtek. Október 16-án érkezett Budapestre Bulgáriából a leningrádi Vavilov Össz-szövetségi Növénytermesztési Kutatóintézet négyfős kutatócsoportja Ivan Szizov igazgatóhelyettes vezetésével. A csoport eredetileg háromhetes tanulmányútra érkezett Magyarországra, a sorsukról semmit nem tudunk, a forradalom napjaiban minden bizonnyal Martonvásáron tartózkodtak. Ld. Szovjet mezőgazdasági szakemberek érkeztek Magyarországra. *Magyar Nemzet*, 1956. október 17. 4.

korábbi forgatókönyv alapján – csak november 3-ára formálta ki végleges döntését, aznap foglalt állást a másnapi katonai beavatkozás mellett.⁵⁶ A szovjet csapatok ennek megfelelően november 4-én hajnalban intéztek támadást a magyar fegyveres felkelők gócai ellen. Tehát amikor Szidorov legépelte a beszámolóját – ugyancsak november 3-án –, még nem lehetett látni az események végkifejletét. Noha maga is úgy ítélte meg, hogy az események „élesen és nyíltan szovjetellenes” jelleget öltöttek, politikai értelemben nem foglalt állást, a „fegyveres felkelés” kifejezést használja,⁵⁷ aminek egyaránt lehet negatív és pozitív konnotációja, s akár értéksemleges szóhasználatként is tekinthetünk rá.

Az események végkifejlete még akkor sem volt megjósolható, amikor a turistacsoport elhagyta Magyarország területét. Ha a csoport tagjait szállító szerelvény november 4-én a kora hajnali órákban indult el Csapról, akkor a korabeli menetrendekből ítélve, legkésőbb november 5-én a késő esti órákban meg kellett érkeznie Moszkvába. Konstatálható azonban, hogy Lebegyev a beszámolóját több mint egy hétre rá készítette el, ami lehetővé tette számára, hogy alaposan tanulmányozza a magyarországi eseményekre reflektáló szovjet sajtótudósításokat és megismerje az ezzel kapcsolatos hivatalos szovjet álláspontot. Nem meglepő ezért, hogy a magyar forradalmárokat az akkor már szalonképes szóhasználatl élve, „banditáknak”, „huligánoknak”, „pogromlovagoknak” és „pribékeknek” titulálja, megkérdőjelezi a nemzetőrség legitimitását, az államvédelmi szervek embereivel szembeni fegyveres tüzharcot pedig „pogromnak” minősíti. Az utólagos tájékozódására és információgyűjtésére vonatkozó feltételezésünket az is alátámasztja, hogy beszámolójában politikai eseményeket is értékel, így például elítéli Gerő Ernőt az október 23-i esti rádiónyilatkozata miatt.⁵⁸ Mint említettük, az INTURISZT-csoportok vezetőivel szemben követelménynek számított a belpolitikai tájékozottság, az, hogy valamelyest ismerjék annak a külföldi országnak a társadalmi-politikai viszonyait, amelyben a felelősségükre bíznak többtucatnyi szovjet állampolgárt, mégis feltűnő, hogy Lebegyev konkrét politikai mozzanatokra reflektál, és azokkal kapcsolatban határozott véleményt fogalmaz meg. Persze az sem kizárt, hogy ezeket a minősítéseket a szovjet

⁵⁶ *Döntés a Kremlben – 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerk. RAINER M. János – SZEREDA, Vjacseszlav. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 148–154.

⁵⁷ A beszámolóban a „vooruzsonnoje vossztanyie” kifejezés szerepel.

⁵⁸ Gerő Ernő (1898–1980) kommunista politikus, 1945–1949 között közlekedésügyi miniszter, 1948–1949-ben pénzügyminiszter, majd államminiszter. 1952–1954 között miniszterelnök-helyettes, egyben belügyminiszter (1953. július 4-től 1954. június 6-ig). 1956. július 23. után, vagyis Rákosi menesztését követően az MDP Központi Vezetőségének első titkára. A dokumentumban az 1956. október 23-án, este 20:00 órakor a nyilvánossághoz intézett rádióüzenetéről van szó, amelyben ellenforradalomnak minősítette az eseményeket, a tüntetőket pedig burkoltan sovínisztáknak, reakciósnak és antiszemitáknak nevezte.

turistákkal tartózkodó magyar idegenvezetőktől hallotta, azokat adhatta tovább. Noha elvileg a Nemzeti Szálló utcára néző erkélyeiről közvetlenül rá lehetett látni a *Szabad Nép* székházára, nem felel meg a valóságnak, hogy a székház október 23-i kifosztásakor embereket, netán újságírókat égettek volna el. Való igaz, hogy a felkelők az ott fellelt sajtótermékeket és könyveket az utcán meggyújtották, azonban a székház kifosztása kapcsán semmilyen korabeli feljegyzés, dokumentum vagy adat nem említ gyilkossággal kapcsolatos mozzanatot, s a történettudományi szakmunkák sem tesznek említést ilyen incidensről.⁵⁹ Nyilvánvaló tehát, hogy ez vagy a szálloda munkatársaitól vagy a magyar idegenvezetők valamelyikétől később hallott, a rémhírkeltés kategóriájába sorolható, megalapozatlan híresztelés lehetett, vagy, ami sokkal inkább vélelmezhető, a későbbi Köztársaság téri pártszékház ostromakor elkövetett kegyetlenkedések⁶⁰ időbeli visszavetítése volt egy, a csoportvezető által talán jobban ismert helyszínen történetekre. Ugyanez elmondható a Nemzeti Szállóban magát bekvártélyozó ellenállói gócról. A hazai történeti irodalom egyelőre nem tárt fel arra vonatkozó konkrét adatot, hogy ott egy felkelői bázist alakítottak volna ki, netán a hotel tetőterében egy tűzfészek jött volna létre. Az igaz, hogy mivel a szálló a város egyik stratégiai pontján, a VII. és a VIII. kerület határán helyezkedett el, számos felkelőcsoport bázisa nagyon közel volt hozzá. A Corvin köz és a Corvin közszomszédos utcák (például a Práter utca stb.), amelyekben talán a legismeretesebb fegyveres alakulatok harcoltak, kicsit távolabb estek ettől a helyszíntől,⁶¹ a VII. kerület felől ugyanakkor az Akácfa utcában, a Csengery utcában, a Hársfa utcában és a Lenin körúton tevékenykedő csoportok, illetve a New York-palota nemzetőrsége a közvetlen közelében voltak.⁶² Mindaz, amit Lebegyev ezzel kapcsolatban leír, vagyis, hogy a szálloda egyik szobájában volt az egyik csoport főhadiszállása, ugyanakkor a tetőn elhelyezkedő „provokátorok” a tüntető magyarok tömegébe lőttek, nagyon zavarosnak tűnik, az utóbbi állítás pedig sokkal inkább az október 25-i Kossuth téri sortűz reminiscenciája lehet, helyesen tesszük tehát, ha a kellő távolságtartással és forráskritikával kezeljük ezt az orosz levéltári iratot.

⁵⁹ Ld. erre különös tekintettel EÖRSI László: *Corvinisták, 1956*. Budapest, 1956-os Intézet, 2001. 301. (A továbbiakban: EÖRSI, 2001.) A Zrínyi Miklós Katonai Akadémiáról már október 23-án odavezényelték mintegy száz katonát, akiket 28-án Seres Ernő főhadnagy alakulata váltott fel. Október 29-én Dudás József gépészmérnök, a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnökének fegyveres egysége „elfoglalta” az épületet, valójában megállapodtak a kirendelt katonai egységgel, hogy együtt őrzik majd az objektumot.

⁶⁰ Erre részletesen ld. EÖRSI László: *Köztársaság tér 1956*. Budapest, 1956-os Intézet, 2006. 91–112.

⁶¹ Erre részletesen ld. EÖRSI, 2001. 9–367.

⁶² Ezeknek a csoportoknak a tevékenységére részletesen ld. EÖRSI László: *A „Baross Köztársaság”. A VII. kerületi felkelőcsoportok*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 2011. 189–253.

4.) Csak Lebegyev beszámolójának sokadik elolvasásakor tűnt fel egy rendkívül figyelemreméltó mozzanat. Mint már említettük, a dokumentum elején szó szerint azt írja, hogy „október 23-án napközben a csoport építészekből álló része a budapesti építészeknél volt fogadáson”. 1956-ban a Műegyetem lágymányosi épületében két intézmény működött, a Budapesti Műszaki Egyetem és az ebből 1952-ben elkülönített Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem,⁶³ tehát az építészmérnöki képzés is ebben az épületegyüttesben zajlott, az építészeti szakma több jeles képviselője is itt oktatott. Kérdés tehát, hogy a szovjet építészek kikkel és hol találkoztak, mert ha netán éppen a Műegyetemen oktató kollégáikkal, és éppen a Műegyetem épületében, akkor közvetlen szemtanúi lehetnek a forradalmi felvonulás előkészületeinek. A történeti kutatásokból azonban tudjuk, hogy noha 23-án reggel az oktatás megkezdődött az épületben, az nagyon feszült hangulatban zajlott, az órák egy része el is maradt, ráadásul rendkívüli módon megnehezdedt a bejutás az épületbe, ugyanis a frissen megalakult MEFESZ⁶⁴ tagjai reggel őrséget szerveztek az egyetem kapuihoz, s mindenkit igazolványa felmutatására kértek, nehogy provokátorok jussanak a diákok közé.⁶⁵ Feltételezhető tehát, hogy a magyar és szovjet építészsakemberek közötti találkozására nem a Műegyetem épületében, hanem az úgynevezett Almáspalotában, a Magyar Építőművészek Szövetségének Ötpacsirta utcai székházában került sor. Mindazonáltal igencsak érdekfeszítő lenne tudni, hogy a két csoport tagjai miről is beszélgettek egymással azokban az órákban, amikor a magyar építészhallgatók éppen egy nagyszabású politikai tüntetés szervezésével voltak elfoglalva.

Mindezt azért is fontos rögzítenünk, mert a turistacsoport egy része, az építészek és építőmérnökök éppen a forradalmi erjedésben kezdeményező szerepet játszó rétegtől kaphattak közvetlen információkat arról, hogy mi is zajlik az országban, az ő szemüvegükön keresztül is láthatták az országban a politikai vezetéssel szemben kialakult súlyos bizalmatlanságot, az egész társadalmat eluraló elégedetlenséget és indulatot. Mindaz, amit Lebegyev leírt, akár a saját státuszának, felfogásának, hatalom iránti lojalitásának és korlátainak a tükörképe is lehet, nem biztos, hogy a turistacsoport értelmiségi tagjai, de akár az egyszerű munkások ugyanazt észlelték és ugyanazt gondolták a Budapesten átéltekről. Megítélésünk szerint a nemzetőrség helyi osztagainak tudniuk kellett arról, hogy a Nemzeti Szállóban nem német, észt

⁶³ HORVÁTH, 2006. 12.

⁶⁴ Az eredetileg Szegeden, 1956. október 16-án Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége néven létrejött, majd néhány nap leforgása alatt országos bázisúvá fejlődő egyetemi diákszövetségről van szó. A MEFESZ-re részletesen ld. *Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás. Dokumentumok*. Szerk. VIDA István. Budapest, Gondolat, 2007. 8–48.

⁶⁵ HORVÁTH, 2006. 53–57.

vagy cseh turisták vannak elszállásolva, hanem szovjetek. Egy kisebbfajta incidenst, vagyis a bőröndök elkobzását leszámítva, egy ujjal sem nyúltak a turistákhoz, a hatvan fő közül senkinek nem esett bántódása, a testi épségüket is legfeljebb csak közvetett veszély fenyegette az utcai lövöldözés miatt, amikor át kellett költözniük egyik szálláshelyükről a másikba, illetve amikor el kellett jutniuk a hajókikötőbe. Érdeemes tehát eljátszani a gondolattal: a szovjet turistacsoport tagjai, úgy az értelmiségiek, mint az egyszerű szalagmunkások, akár valós és hiteles képet is közvetíthettek a magyar forradalomról otthon, a Szovjetunióban.

EPILÓGUS

Feszítő kérdés, hogy vajon szembesülve Szidorov és a turistacsoport tagjainak kiszolgáltatottságával és tehetetlen sodródásával, emberi és morális értelemben tudunk-e empátiát tanúsítani irántuk, pszichésen bele tudjuk-e magunkat képzelni a helyzetükbe? Ez nem könnyű, hiszen tisztában vagyunk a magyar forradalom össznépi-össztársadalmi jellegével és erejével, látjuk az ahhoz vezető utat, a szovjet típusú önkényuralmi rendszer elnyomását, a nemzeti és vallási érzelmek eltiprását, s a forradalom vérbe fojtásával együtt járó nemzeti, társadalmi és emberi tragédiák sorozatát is, s nyilván a forradalmat elsősorban ebből az aspektusból ítéljük meg. A barikád „innenső oldalán” állók szempontjából a szovjet kommunista rendszer magyarországi kiépítése összehasonlíthatatlanul nagyobb szenvedéssel járt, mint azok a megpróbáltatások, amit Szidorovék kis csoportjának és a turistáknak pár nap alatt át kellett élniük.

Azok a turisták, akikről a tanulmányunk szól, a szovjet társadalmat és a Szovjetuniót reprezentálták, így önkéntelenül is a barikád „túloldalán” találták magukat, oda sorolták őket a magyar forradalmárok. Mégis engedjük meg magunknak, hogy a tanulmányunk következtetéseinek utolsó pontjában leírtak okán az 1956. évi magyar forradalom potenciális hírnökeiként gondoljunk rájuk, olyan egyszerű embe-
rekként, akik a magyar forradalom pozitív tapasztalatát közvetíthették az egyoldalúan tájékoztatott és teljesen indoktrinált otthoni társadalmi közegükben.